

УДК 323.14 (321.64)

**ВИТОКИ ТА СУТНІСТЬ «HERRENVOLK РЕЖИМІВ»:
ЕТНОКОНФЛІКТОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ**

кандидат філософських наук, Маруховська-Картунова О. О.

Університет економіки та права «КРОК», Україна, м. Київ

Стаття присвячена етноконфліктологічному аналізу витоків та сутності одного з найбільш жорстоких етнополітичних режимів, зокрема «Herrenvolk режиму». Виявлено, що його теоретичні засади були сформовані ще у XVII ст. в Англії та Голландії, апробовані й втілені ними в життя спочатку в Ірландії, Північній Америці, Східній Індії та Південній Африці, а дещо пізніше його запроваджено правлячою елітою в США. У XX ст. «Herrenvolk режими» було встановлено у нацистській Німеччині та Південно-Африканській Республіці часів апартеїду. Підтверджено і висвітлено антидемократичну, антигуманну сутність зазначених етнополітичних режимів. Доведено, що саме їх існування перманентно породжує численні етнополітичні конфлікти, сприяє їх ескалації та перетворенню на етнічні/расові заворушення, революції й війни.

Ключові слова: етноконфліктологічний аналіз, етнополітичний режим, «Herrenvolk режим», «Herrenvolk демократія», антидемократична сутність, расизм, геноцид, етнічні чистки.

Маруховская-Картунова О. А. Истоки и сущность «Herrenvolk режимов»: этноконфликтологический анализ. / Университет экономики и права «КРОК», Украина, Киев

Статья посвящена этноконфликтологическому анализу истоков и сущности одного из наиболее жестоких этнополитических режимов, в частности «Herrenvolk режима». Виявлено, что его теоретические основы были сформированы еще в XVII в. в Англии и Голландии, апробированы и

воплощены ими в жизнь сначала в Ирландии, Северной Америке, Восточной Индии и Южной Африке, а позже его использовано в нацистской Германии и Южно-Африканской Республике времен апартеида. Подтверждено и рассмотрено антидемократическую, антигуманную сущность названных этнополитических режимов. Доказано, что именно их существование перманентно рождает многочисленные этнополитические конфликты, способствует их эскалации и перерождению на этнические/расовые столкновения, революции и войны.

Ключевые слова: этноконфликтологический анализ, этнополитический режим, «Herrenvolk режим», «Herrenvolk демократия», антидемократическая сущность, расизм, геноцид, этнические чистки.

Maruchovska-Kartunova O. O. Sources and essence of «Herrenvolk regimes»: ethnoconflictological analysis / University of economic and law «KROK», Ukraine, Kyiv.

The article is devoted to ethnoconflictological analysis of the sources and essence of one of the most savage ethnopolitical regimes, «Herrenvolk regime» in particular. It was shown that its theoretical foundations were formed in the XVII century in England and Holland, rehearsed and put into practice at first in Ireland, North America, East India and South Africa, and a bit later it was established by the ruling elite in the USA. In the XX century «Herrenvolk regime» was imposed in nazy Germany and the South African Republic at the time of apartheid. The antidemocratic, antihuman essence of above mentioned regimes was confirmed and shown. It was proved that just its existence causes numerous ethnopolitical conflicts, promote its escalation and transformation into ethnic/race revolts, revolutions and wars.

Key words: ethnoconflictological analysis, ethnopolitical regimes, «Herrenvolk regime», «Herrenvolk democracy», antidemocratic essence, racism, genocide, ethnic cleansing.

Вступ. Актуальність даної проблеми обумовлена кількома чинниками. Основні з них: досить слабкий ступінь наукової розробки та висвітлення даної проблематики у вітчизняній та й у відповідній зарубіжній та літературі; певне «забуття» чи навіть перекручування інформації щодо справжніх витоків, реальних винахідників та перших експериментаторів запровадження «*Herrenvolk* режимів»; спроби деяких західних дослідників підмінити це поняття - поняттям «*Herrenvolk* демократія», що певною мірою перекручує сутність «*Herrenvolk* режиму»; намагання певних консервативних, правих сил деяких навіть демократичних країни, продовжувати використовувати у внутрішній і зовнішній політиці основні теоретичні постулати «*Herrenvolk* режимів», зокрема щодо виключності й зверхності своєї групи, нації, країни.

Мета та завдання даної статті полягають у проведенні етноконфліктологічного аналізу витоків та генези епіфеномену «*Herrenvolk* режим», з'ясуванні його теоретичних засад та практик втілення в життя, виявленні і висвітленні його антидемократичного й антигуманного характеру, особливо проведення політики расизму, етнічних чисток і геноциду та конфліктно-деструктивного потенціалу, зокрема перманентного продукування та ескалації етнополітичних конфліктів, доведенні небезпеки їх перетворення на етнічні громадянські й міждержавні війни та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній та й у зарубіжній етнополітологічній та етноконфліктологічній науковій літературі праць, присвячених аналізу проблем «*Herrenvolk* режимів» надзвичайно мало. Пояснити це можна тим, що: по-перше, у сучасному світі вже мабуть не залишилося таких жорстоких етнополітичних режимів у «чистому вигляді»; по-друге, «*Herrenvolk* режими» і як теорія, і як практика є винаходом західної цивілізації, критика на адресу якої не дуже вітається; по-третє, немає даних про те, щоб якісь західні фонди надавали гранти на дослідження цієї проблематики... І тим не менш, актуальність даної проблеми очевидна з огляду на її суто науковий інтерес, а також на те, що й досі в окремих країнах

існують певні політичні сили, які відстоюють і поширюють деякі основні постулати, на яких базувалися «Herrenvolk режими» в не такому вже й далекому минулому...

Виклад основного матеріалу. Як зазначають численні тлумачні словники, поняття «*Herrenvolk*» складається з двох німецьких слів: *herren*, що є родовим відмінком від слова *herr* – майстер та *volk* – народ, нація. При цьому словосполучення «*Herrenvolk*» тлумачиться як «раса, яка вважає себе зверхньою по відношенню до всіх інших і покликаною керувати іншими» [1]. Показово, що в одному зі словників це подається таким чином: «*Herrenvolk*» – раса, нація або група, така, на думку Гітлера, як німці або нацисти, яка вірила в свою зверхність над іншими расами» [2].

Як іменник, словосполучення «*Herrenvolk*» у західній науковій літературі використовується досить рідко. Зазвичай, воно застосовується зі словами «режим» («*Herrenvolk regime*»), «система» («*Herrenvolk system*»), «суспільство» («*Herrenvolk society*») або навіть «демократія» («*Herrenvolk democracy*»). Проте, найчастіше використовується поняття «*Herrenvolk режим*». При цьому цей режим визначається і тлумачиться як етнополітичний режим, де влада узурпована якоюсь однією етнічною або расовою спільнотою, яка вважає себе зверхньою щодо всіх інших і призначеною панувати та керувати ними. І саме вона встановлює *диктатуру етнічної більшості*, але інколи навіть і *диктатуру етнічної меншості*. При цьому, майже завжди наводяться і аналізуються лише два приклади таких етнополітичних режимів: колишня нацистська Німеччина та Південно-Африканська Республіка часів апартеїду [3]. Про решту держав, правлячі кола яких свого часу встановлювали і підтримували «*Herrenvolk режими*», а сьогодні подекуди користуються їх деякими основними постулатами *не згадується взагалі, або згадується досить рідко*. Причому, якщо й згадуються такі режими, то не як «*Herrenvolk режими*», а вже виключно й неодмінно як «*Herrenvolk демократії*» [4].

Причини поодиноких і неохочих згадок у науковій літературі про «Herrenvolk режими» в деяких інших державах можна пояснити тим, що «Herrenvolk режими» були встановлені, по-перше, задовго до режимів цього типу в нацистській Німеччині та Південно-Африканській Республіці (ПАР) часів апартеїду. Принагідно нагадаємо, що режим апартеїду існував у ПАР з 1948 по 1991 рр. і базувався на офіційній політиці й практиці расової дискримінації, сегрегації та гноблення щодо місцевого темношкірого населення та переселенців з Азії. По-друге, винахідниками «Herrenvolk режимів», їх першими засновниками і користувачами стали держави, які вважаються «колисками» та «берегинями» справжньої демократії, зокрема Англія, Голландія, США та деякі інші.

Проте, аналіз цієї проблематики, на нашу думку, варто розпочинати з подій у США XVII-XIX ст., де було запроваджено «Herrenvolk режим», по суті справи, в його класичній формі. Адже при цьому проти корінних народів-індіанців було застосовано політику, внаслідок якої їх було позбавлено земель і майна, значну частину знищено, включно із жінками та дітьми, а решту загнано до спеціальних резервацій. Зловлених повстанців-індіанців жорстоко катували, страчували або перетворювали на рабів [5, р. 15-18]. Недарма ціла низка американських дослідників вважає таку політику «етнічними чистками», «холокостом» та «справжнім геноцидом» [6].

Щодо афроамериканців, то вони зазнали надзвичайно жорстокої расової дискримінації, сегрегації та «расового рабства (racial slavery)», причому і de jure, і de facto. До речі, останнє, тобто рабство de jure, було остаточно офіційно скасовано в США (штат Міссісіпі), як це не дивно, лише 2013 р. Показово, що деякі дослідники характеризують цю етнорасову політику США як справжній апартеїд і порівнюють її з політикою ПАР часів апартеїду, тобто панування там «Herrenvolk режиму» [7].

Показовою у цьому відношенні є праця відомого американського дослідника Джорджа Фредріксона «Біла зверхність: порівняльне дослідження

в американській та південноафриканській історії». Її автор, який першим у науковій літературі провів порівняльний аналіз етнополітичних режимів у США та ПАР, переконливо довів, що вони обидва підпадають під категорію «Herrenvolk режимів» і мають багато спільного і щодо своїх теоретичних засад, і щодо практики втілення в життя. Більше того, він, на численних документах і матеріалах, показав витоки цих режимів, вказав на їх справжні «колиски», тобто прабатьківщини, та виявив історичний ланцюжок їх народження.

Він, зокрема, досить слушно стверджував: «Біла зверхність розпочалася у сімнадцятому столітті в обох країнах з домінуючими аборигенами, які не були темношкірими, і цьому передували «репетиції» (rehearsals) в інших місцях з боку їхніх материнських націй. В Англії жорстоке поневолення «диких ірландців», кельтських «дикунів» (the brutal subjugation of the «Wild Irish», the Celtic «savages»), до колонізації Ольстера, були саме такими репетиціями». В той самий час, голандці експлуатували Східну Індію, щоправда, без намагань експропріювати землі або знищувати тамтешні корінні народи. «Англіїці – продовжував Дж. Фредріксон, – повторили свій досвід під час колонізації Америки, поводжуючись з індіанцями так само, як це вони робили з «дикими ірландцями». Голландці ж повторили свій досвід в Південній Африці, де кочові племена «кої-кої» (*Khoikhoi* або *готтентоти*) «хоч і не були вигнані геть або знищені, але, кінець-кінцем, були позбавлені своєї рідної культури та своєї біологічної ідентичності шляхом перемішування». При цьому, ані англійці в Північній Америці, ані голландці в Південній Африці не вважали корінне населення «придатним і зручним об'єктом» для перетворення на рабів або задовільного розв'язання проблем нестачі робочої сили. Обидві групи колонізаторів вдалися до імпортування «низькокласної робочої сили» зі своїх «матірних країн» (mother countries) як «договірної прислуги», яка прирівнювалася до тимчасового рабства. В

Південній Африці це швидко завершилося ввезенням темношкірих рабів з Анголи, а дещо пізніше подібне відбулося і на півдні США [5, р. 239-282].

Отже, історично першим етнополітичним режимом, який вповні заслуговує на назву «*Herrenvolk* режим», можна вважати режим, який встановили англійські колонізатори в Ірландії і який панував там у XVII-XIX ст. Адже вже у ті часи вся повнота влади там належала протестантам, переважну більшість яких становили колонізатори з Англії та Шотландії. Католицька ж частина населення Ірландії, тобто її місцеве населення, була позбавлена права участі у виборах і бути представленою в парламенті та уряді. Католики були також позбавлені права володіти власністю та входити до професійного, соціального і релігійного істеблішменту. Були навіть заборонені змішані шлюби між католиками і протестантами [8, р. 69]. Отже, у відомого північноірландського дослідника Джона МакГері було достатньо підстав для висновку про те, що тогочасний режим в Ірландії мав «чимало схожого з «*Herrenvolk* системою» апартеїдної Південної Африки» [9, р. 454].

Встановлений англійцями «*Herrenvolk* режим», щоправда, у дещо пом'якшеному варіанті, тривалий час продовжував існувати і в Північній Ірландії, яка 1921 р. була відділена від Ірландії й отримала статус «самоврядного регіону в складі Великобританії». За свідченням вже згадуваного Дж. МакГері, католики і тут «були усунуті від влади *de facto*, якщо не *de jure*» [9, р. 455]. Такою надзвичайно трагічною, маловідомою і досить несподіваною виявляється справжня, не така вже й далека історія зародження, впровадження та існування «*Herrenvolk* режимів»...

Однак, привертає увагу той факт, що і сьогодні в деяких державах, включно з тими, які вважаються «давніми, усталеними демократіями», є чимало сил, які продовжують сповідувати деякі постулати «*Herrenvolk* режимів», зокрема щодо зверхності їхніх груп, народів чи країн по відношенню до інших, та навіть намагаються втілювати ці постулати в життя. Як зазначають деякі американські дослідники, політичні експерти та оглядачі,

саме такі позиції і погляди були оприлюднені кандидатом на пост президента США від Республіканської партії під час виборів 2012 р. Міттом Ромні (Mitt Romney). Дехто з них, зокрема стверджує, що цей відомий бізнесмен і державний діяч дотримувався і представляв точку зору американських консервативних сил, які поділяють громадян США на дві великі групи: «расу панів» (the Herrenvolk) та «недолюдей» (the Untermenshen). При цьому, до першої групи, тобто до «Herrenvolk», було віднесено 53% населення США, зокрема «багатих» (haves), «білих», «англомовних», «справжніх християн» та деяких інших, «які вірять у те, що Америка краща і вища (superior) за всі інші країни». До другої групи, тобто «the Untermenshen», було зараховано 47% населення, зокрема всіх бідних (have-nots), іноземців, лібералів, атеїстів, мусульман, геїв та багатьох інших, яких було обізвано «невдахами», «ледацюгами», «паразитами», «п'явками» і тому подібне, і яких, до того ж, було оголошено «ворогами Herrenvolk» [10].

Зрозуміло, що в ситуації, коли до народження, встановлення і підтримки «Herrenvolk режимів» виявилися причетними такі «стовпи демократії», як Англія, Голландія та США, використання зазначеного поняття («Herrenvolk режим») щодо них стало і залишається на Заході не зовсім модним і зручним. (Мабуть саме це стало однією з причин програшу вже згадуваного М. Ромні на президентських виборах у США 2012 р.). Адже, декого не влаштовував навіть сам термін «режим», якому аргію приписується низка певних негативних рис, не говорячи вже про поняття «Herrenvolk режим». Проте вихід, хоч і не зовсім ідеальний, але було знайдено в середині 60-х років минулого століття, коли відомий американський дослідник П'єр Ван Ден Берг ввів у науковий обіг поняття «Herrenvolk демократія» [11]. Можна припускати, що уникнути використання словосполучення «Herrenvolk» і знайти йому належного, але більш нейтрального замітника тоді, як і досі не вдалося. Це сталося, мабуть, з огляду на те, що надто вже специфічним і прикметним виявився зміст зазначеного

словосполучення і надто вже він пасував «Herrenvolk режимам», які існували в США та Ірландії у вказані часи. Ситуацію мало врятувати таке «солодке» для правлячих еліт, таке омріяне для широких мас і таке «безмежно гумове» для тлумачень науковцями і політтехнологами поняття як «демократія». Саме воно мало відігравати і досі відіграє роль «фігового листка», прикриваючи всі негативні «родові плями» «Herrenvolk режимів».

Пропонуючи замість поняття «Herrenvolk режим» використовувати поняття «Herrenvolk демократія», П. Ван Ден Берг визначав останню як «парламентський режим, в якому використання влади та виборче право обмежено, *de facto* і *de jure*, в інтересах домінуючої групи». В іншому місці своєї згаданої праці він відверто визнавав, що «Herrenvolk демократія» – це «режим демократичний для раси господ (*master race*), але тираністичний (*tyrannical*) для субординованих груп» [11, р. 29, 19].

Отже, винайдене П. Ван Ден Бергом поняття «Herrenvolk демократія» виявляється, на наш погляд, звичайнісіньким «новоязом», тобто мовою, що була створена ще на початку 50-х років минулого століття Джорджем Оруеллом для маніпулювання суспільною свідомістю в тоталітарному соціумі [12]. Однак, як бачимо, «новояз» використовується і сьогодні, вже у демократичному суспільстві, але, схоже, що з тією самою метою. Водночас словосполучення «Herrenvolk демократія» можна вважати і своєрідним «оксюмороном» (грец. «*οχυμορον* – гостророзумна глупота»), що означає свідоме поєднання суперечливих, взаємовиключних понять або слів, що логічно виключають одне одного, таких, наприклад, як «смажений лід», «красномовне мовчання» тощо. І це дійсно так, адже поняття ««Herrenvolk – раса панів» і «*democrasy* – влада народу» взаємно виключають одне одного...

Висновки. Проведений автором цієї статті етноконфліктологічний аналіз такої тривалої, сумної й трагічної генези «Herrenvolk режимів», засвідчує, що всі вони виступали у ролі своєрідного перпетуммобіле, тобто перманентно діючого генератора етнополітичних конфліктів... Втім,

«Herrenvolk режимам», як і іншим етнополітичним режимам, зокрема енократичним, еноклановим, еноконтрольованим режимам і навіть частково т.зв. «етнічним демократіям» певний, інколи навіть тривалий час вдавалося запобігати ескалації цих конфліктів, заганяючи їх углиб, придушуючи у зародку та ін. І тим не менш, раніше чи пізніше, такі конфлікти неодмінно нагадували про себе, але вже вибухаючи енотерористичною діяльністю, етнічними заворушеннями і повстаннями, етнічними/національними революціями, етнічними громадянськими війнами, міждержавними чи навіть світовими війнами. Немає можливості та й потреби перераховувати подібні явища і події, якими вщерть сповнена і з яких, по суті справи, складається історія людської цивілізації. У контексті нашої статті, досить буде згадати лише кілька етно/національно-визвольних повстань і революцій в Ірландії, кілька англо-бурських війн у Південній Африці, громадянську війну в США та ін.

Отже, етнополітичні режими будь-якого типу і особливо «Herrenvolk режими», енократичні, енокланові, еноконтрольовані режими і навіть значною мірою «етнічні демократії» не просто перманентно провокують народження етнополітичних конфліктів, а й сприяють їх пролонгації та ескалації, а також перешкоджають їх трансформації та розв'язанню. Кіпрська дослідниця Марія Гаджіпавлоу слушно зазначала, що конфлікти, які точаться на Кіпрі, в Північній Ірландії, Шрі Ланці, Ізраїлі та в деяких інших країнах з етнополітичними режимами, перетворилися на „глибоко вкорінені” та „непіддатні врегулюванню”. Їм та їх учасникам притаманні такі риси, як: „страх існування, ментальність „наші та їхні” (us and them), безадресні історичні образи і травми, економічна асиметрія та крах надій на задоволення таких колективних людських потреб, як: ідентичність, безпека, визнання, гідність, участь та справедливість”. Виходячи з цих об'єктивних реалій, вона зробила досить важливий, але невтішний для етнополітичних режимів висновок, який звучить як вирок: „Крах надій на задоволення таких

фундаментальних (онтологічних) потреб, а також інституціональна невдача забезпечити їх є причиною конфлікту та його увіковічення чи збереження назавжди” [13, р. 4].

Література:

1. *Dictionary entry overview: What does Herrenvolk mean?* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.audioenglish.org/dictionary/herrenvolk.htm>.
2. *Herrenvolk definition, Herrenvolk meaning.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dictionary.reverso.net/english-definition/Herrenvolk>.
3. *Lijphart A. Power-Sharing in South Africa.* / A. Lijphart. – Berkeley: University of California, 1985.
4. *Herrenvolk Democracy Theory.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://doesnoot.cf/u56/herrenvolk-democracy-theory>; *Vickery K. «Herrenvolk» Democracy and Egalitarianism in South Africa and the U.S. South.* / K. Vickery. // *Comparative Studies in Society and History.* – 1974. – Vol. 16. – № 13. – P. 309-328.
5. *Fredrickson G. White Supremacy: A Comparative Study in American and South African History.* / G. Fredrickson. – Oxford, Oxford University Press, 1982. – 356 p.
6. *Andersen G. Ethnic Cleansing and the Indian: The Crime That Should Haunt America.* / G. Andersen. – Oklahoma: University of Oklahoma Press 2014. – 472 p.; *Jaimes A. (ed.) The State of Native America: Genocide, Colonization and Resistance.* / A. Jaimes. (ed.) – Boston, MA: South End Press, 1999. – 468 p.; *Stannard D. American Holocaust: The Conquest of the New World.* / D. Stannard. – Oxford: Oxford University Press, 1993. – 416 p.
7. *Blashfield J. Slavery in America.* / J. Blashfield. – N. Y.: True Books, 2011. – 48 p.; *Carr J. (eds). Segregation: The Rising Costs for America.* / J. Carr, N. Kutty. (eds). – London: Routledge, 2008. – 368 p.; *Grimke S. On Slavery and*

- Abolitionism.* / Grimke S., Grimke A. – Penguin Classics, 2015. – 352 p.; Massey D. *American Apartheid: Segregation and the Making of the Underclass.* / Massey D., Denton N. – Harvard: Harvard University Press, 1993. – 312 p.
8. O’Leary B. *The Politics of Antagonism: Understanding Northern Ireland.* / O’Leary B., McGerry J. – London: Athlone Press, 1993. – 358 p.
9. McGerry J. «Democracy» in Northern Ireland. / J. McGerry. // *Nations and Nationalism.* – 2002. – Vol. 8. – №4. – P. 451-474.
10. *The Conservative Worldview: Herrenvolk and Untermenschen* [Електронний ресурс]. Режим доступу: – <http://www.dailykos.com/story/2012/09/23/1135342/>
11. Van den Berghe P. *Race and Racism: A Comparative Perspective.* / P. Van den Berghe. – N.Y; Sydney: Wiley, 1967. – 169 p.
12. Orwell G. 1984. / G. Orwell. – N.-Y.: Penguin Group, 1950. – 328 p.
13. Hadjipavloy M. *Developments in the Cyprus Conflict: A Conflict Resolution Perspective.* / M. Hadjipavloy. // *Interne Information zur Sicherheitspolitik.* – 2002. – № 13. – P. 3-24.

References:

1. Dictionary entry overview: *What does Herrenvolk mean?* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.audioenglish.org/dictionary/herrenvolk.htm>.
2. *Herrenvolk definition, Herrenvolk meaning.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dictionary.reverso.net/english-definition/Herrenvolk>.
3. Lijphart A. *Power-Sharing in South Africa.* / A. Lijphart. – Berkeley: University of California, 1985.
4. *Herrenvolk Democracy Theory.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://doesnoot.cf/u56/herrenvolk-democracy-theory>; Vickery K. «Herrenvolk» *Democracy and Egalitarianism in South Africa and the U.S. South.* / K. Vickery. // *Comparative Studies in Society and History.* – 1974. – Vol. 16. – № 13. – P. 309-328.
5. Fredrickson G. *White Supremacy: A Comparative Study in American and*

- South African History.* / G. Fredrickson. – Oxford, Oxford University Press, 1982. – 356 p.
6. Andersen G. *Ethnic Cleansing and the Indian: The Crime That Should Haunt America.* / G. Andersen. – Oklahoma: University of Oklahoma Press 2014. – 472 p.; Jaimes A. (ed.) *The State of Native America: Genocide, Colonization and Resistance.* / A. Jaimes. (ed.) – Boston, MA: South End Press, 1999. – 468 p.; Stannard D. *American Holocaust: The Conquest of the New World.* / D. Stannard. – Oxford: Oxford University Press, 1993. – 416 p.
7. Blashfield J. *Slavery in America.* / J. Blashfield. – N. Y.: True Books, 2011. – 48 p.; Carr J. (eds). *Segregation: The Rising Costs for America.* / J. Carr, N. Kutty. (eds). – London: Routledge, 2008. – 368 p.; Grimke S. *On Slavery and Abolitionism.* / Grimke S., Grimke A. – Penguin Classics, 2015. – 352 p.; Massey D. *American Apartheid: Segregation and the Making of the Underclass.* / Massey D., Denton N. – Harvard: Harvard University Press, 1993. – 312 p.
8. O’Leary B. *The Politics of Antagonism: Understanding Northern Ireland.* / O’Leary B., McGerry J. – London: Athlone Press, 1993. – 358 p.
9. McGerry J. «Democracy» in Northern Ireland. / J. McGerry. // *Nations and Nationalism.* – 2002. – Vol. 8. – №4. – P. 451-474.
10. *The Conservative Worldview: Herrenvolk and Untermenschen* [Електронний ресурс]. Режим доступу: – <http://www.dailykos.com/story/2012/09/23/1135342/>
11. Van den Berghe P. *Race and Racism: A Comparative Perspective.* / P. Van den Berghe. – N.Y; Sydney: Wiley, 1967. – 169 p.
12. Orwell G. 1984. / G. Orwell. – N.-Y.: Penguin Group, 1950. – 328 p.
13. Hadjipavloy M. *Developments in the Cyprus Conflict: A Conflict Resolution Perspective.* / M. Hadjipavloy. // *Interne Information zur Sicherheitspolitik.* – 2002. – № 13. – P. 3-24.

